

Wim Dekker

Verbonden en vervreemd

Over de God van Paulus op de Areopagus

Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

www.uitgeverijboekencentrum.nl

Ontwerp omslag en binnenwerk: Mulder van Meurs

Deze uitgave is gemaakt in samenwerking met de IZB.

ISBN 978 90 239 5041 7 (boek)

ISBN 978 90 239 5042 4 (e-book)

NUR 700

© 2018 Uitgeverij Boekencentrum, Utrecht

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

1 De ene God en de multireligieuze samenleving

Terwijl Paulus in Athene op hen wachtte, raakte hij hevig geërgerd toen hij met eigen ogen die stad vol afgodsbeelden zag.

(Hand. 17:16, vert. John van Eck)

Over bovenstaande tekst preekte ik eens in een gemeente die zich in het midden van de Protestantse Kerk in Nederland bevindt. Na afloop van de dienst bleek dat ik er te gemakkelijk vanuit was gegaan dat de meeste luisteraars zich wel met Paulus zouden kunnen identificeren. Dat bleek niet het geval. Dat Paulus zich ergerde aan de afgodsbeelden in Athene, dat mocht dan zo zijn, maar wij, in de 21e eeuw, moeten toch vooral leren dealen met een multireligieuze samenleving, zo was de teneur van enkele reacties. Met een aantal kerkgangers ontstond een goed gesprek, hoewel één mevrouw echt boos was dat ik de suggestie had gewekt dat wij met het oog op onze context iets van Paulus zouden kunnen leren. Daar was ze het pertinent mee oneens. De apostel Paulus maakte op haar de indruk erg onverdraagzaam te zijn, terwijl wij als kerk in onze samenleving nu juist zouden moeten gaan voor tolerantie.

Ik vond deze reacties leerzaam. Als ik deze preek had gehouden in een gemeente meer ter rechterzijde in de kerk, dan had ik hoogstwaarschijnlijk heel andere reacties kunnen oogsten. Want daar is de onuitgesproken vooronderstelling dat je het in alles met Paulus eens moet zijn. Maar hoe is daar dan de praktijk van elke dag? Is daar ook niet (terecht) sprake van aanpassing aan onze multiculturele en multireligieuze samenleving? Zelfs de SGP wil in onze samenleving niet zonder meer artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis toepassen, waarin wordt gesteld dat de overheid geroepen is ‘om te weren en uit te roeien alle afgoderij en valse godsdienst’ – en dat is maar goed ook.

Deze ervaring geeft mij voldoende aanleiding om nog eens dieper na te denken over wat het ons te zeggen heeft dat de beroemde rede van Paulus op

de Areopagus begint met de constatering, dat hij 'hevig geërgerd' in Athene rondliep, vanwege de vele afgodsbeelden die hij daar zag.

De HEERE is één

Om Paulus goed te begrijpen moeten we beginnen met vast te stellen, dat hij van huis uit Jood was, gepokt en gemazeld in de Tora. Daarin staat de grondbelijdenis van Israël, het zogeheten Sjema: 'Luister, Israël! De HEERE onze God, de HEERE is één!' (Deut. 6:4). Dat woordje 'één' heeft minstens twee betekenissen. Het betekent allereerst dat deze God ongedeeld is, uit één stuk. Dat onderscheidt Hem van de goden van de volkeren die zich in verschillende gedaanten vertonen. Zij dragen nog altijd iets met zich mee van de chaos waaruit ze zijn voortgekomen en ze wekken bij hun vereerders ook eerder chaos en angst, dan rust en vertrouwen. De Psalmddichter bidt: 'Maak mijn hart één om Uw Naam te vrezen' (Ps. 86:11). Het gaat in de verering van deze God over een bijzondere God, die met Zijn hele wezen ongedeeld doet wat Hij zegt en zegt wat Hij doet. Het gaat tegelijk om het menszijn, dat zich op deze God mag richten en dat daardoor bevrijd wordt van de chaos en de verscheurdheid. Het gaat daarbij niet zomaar om een geloof waarvan moderne mensen zich afvragen wat het toevoegt. Het is een levensstijl, waarin het hart (de wil) wordt afgestemd op de wil van de Ene. Zo wordt het leven ervoor bewaard onder te gaan in het moeras van tegenstrijdige verlangens en begeerten.

Het wordt ook bewaard voor slavernij aan andere machten. Het woordje 'één' kan namelijk ook vertaald worden als de 'Enige'. Er is geen andere God dan deze God. Alle andere goden zijn afgoden. Het Griekse woord voor afgodsbeeld, *eidoolon* (Hand. 17:16), betekent 'schim', 'drogbeeld'. Deze goden zijn door mensen gemaakt. Wij zouden zeggen dat het projecties zijn van onze eigen geest.

Met deze opvatting over de goden staan we overigens wel aan het einde van een bepaalde ontwikkeling in de Bijbel. Aanvankelijk krijg je de indruk dat gedacht wordt dat andere goden reëel bestaan, maar dat de dienst aan deze goden tot ellende leidt. Dat is met name het geval in de verhalen die gaan over de Baälcultus in de tijd van de rechters en de koningen in Israël. Later komt een meer 'verlichte' visie op de goden in zwang; dan worden ze slechts als schimmen en drogbeelden voorgesteld. In Jesaja 44:9-20 is bijvoorbeeld een uitvoerig uitgewerkt spotlied op de dienst aan afgoden te lezen: 'De ma-

kers van beelden, allen zijn zij leegheid, hun geliefde voorwerpen doen geen nut.' Hoe dan ook, de belijdenis van de Ene en de Enige is identiteitsbepalend geworden voor het joodse volk de eeuwen door. En de Jood Paulus, die Jezus als Heer heeft ontmoet op de weg naar Damascus (Hand. 9:5), heeft er op dat moment niet een andere God bijgekregen. Hij komt dan juist tot de ontdekking, dat de Ene en de Enige zich helemaal heeft uitgesproken in de persoon van Jezus, dat al Zijn woorden en daden uit het verleden als het ware in Hem zijn samengebald. K.H. Miskotte vat dit zo samen: De Naam heeft zijn wortel in één Godsnaam: JHWH en deze 'Naam heeft gestalte aangenomen in een mensenleven; een heel mensenleven is restloos tot openbaring geworden'. De ene en enige God is een 'menselijke' God, 'in tegenstelling tot de goden van de heidenen en de godheid van het oeroude en moderne naturalisme (...), die 'maar een mens' schijnt, en die juist daarin de Al-goden ontmaskert als onmenselijke, verwrongen projecties en demonen' (Miskotte, 46/47).

Hartstocht

Ik ben hier even wat dieper op ingegaan om daarmee aan te geven dat de heilige verontwaardiging van Paulus over de afgodsbeelden in Athene niet typisch christelijke wortels heeft, maar joodse. Zo roept deze verontwaardiging van Paulus voor ons, christenen, naast allerlei andere vragen ook de vraag op naar onze joodse wortels. Het roept de vraag op hoe sterk die zijn en of het besef van deze wortels ons wellicht zou kunnen helpen onze christelijke identiteit te bewaren in de nieuwe multireligieuze context. Het Joodse volk heeft alle eeuwen door, te midden van alle culturen, zijn eenkennigheid behouden: er is voor ons geen andere dan deze God. Op z'n minst kunnen we ons hieraan spiegelen. Zal het ons ook lukken wanneer wij een minderheid geworden zijn, onze eigenwijze eenkennigheid vol te houden? Of zullen we onder de druk van de veranderde omstandigheden assimileren? En als we dat willen voorkomen, hoe moeten we ons dan verhouden tot de vele andere religies en levensovertuigingen in onze samenleving? Welke (af)goden onderkennen we vandaag? Kennen wij nog iets van de heftige verontwaardiging van Paulus, als we constateren dat de stad er bij wijze van spreken vol van is? Zijn we bereid die verontwaardiging om te zetten in zedingsijver? Of leidt dat alleen maar tot ongelukken?

Als we deze vragen liever parkeren door te zeggen dat de situatie voor ons vandaag totaal anders is dan voor Paulus in Athene, dan hebben we ook meteen het prikkelende van zijn optreden op de Areopagus weggemasseerd. We moeten de hartstocht proeven die erachter zit. Het is de hartstocht voor de enige echte God en de passie voor het goede leven, dat onlosmakelijk met het dienen van deze ene God verbonden is. Wanneer we dat erin hebben ontdekt en bij onszelf het verlangen voelen opkomen om daarin te delen, dan rijst vervolgens de vraag wat dit betekent in onze context.

Onderscheiden

Het is belangrijk om vast te stellen dat de hevige verontwaardiging bij Paulus niet betekent dat hij alles en ieder buiten zijn eigen overtuiging over één kam scheert. Er is geen sprake van blinde woede, die maakt dat hij op een gegeven moment niets meer onderscheidt. Uit het relaas van Handelingen 17 blijkt dat hij tijdens zijn rondgang door de stad ogen en oren goed de kost heeft gegeven. Te midden van alle afgodsbeelden stuit hij op een altaar 'AAN EEN ONBEKENDE GOD', en hij denkt: daar kan ik misschien iets mee. Hij gaat het gesprek aan met Epicureeërs en stoïcijnen, twee filosofische stromingen, die zelf ook veel kritiek hadden op de traditionele dienst aan goden. Niet iedereen was dus op gelijke wijze in de ban van die (af)goden. De samenleving van die dagen kende een zekere gelaagdheid, evenals de onze.

Deze houding van Paulus mag voor ons een aansporing zijn om ook vandaag goed te onderscheiden en niet te snel onze conclusies te trekken. De veel bediscussieerde islam is bijvoorbeeld niet hetzelfde als afgoderij. We moeten moslims recht doen als verwant met het jodendom in de belijdenis van de ene God. Het is in dat licht nogal een forse aantijging om hen op één lijn te stellen met heidenen of om Allah te bestempelen als een afgod. Moslims gruwen van alle afgoderij, sterker, ze verdenken christenen daarvan, omdat wij er drie goden op na zouden houden, terwijl zij vasthouden aan de belijdenis van de ene God. Daarin lijken ze aan te sluiten bij het jodendom. Ik formuleer het voorzichtig, want je kunt je terecht afvragen of Allah, zoals hij beleden wordt, dezelfde is als de God van het jodendom. Maar het gaat erom dat we anderen recht doen en geen snelle conclusies trekken. Er zijn allerlei mensen, christen en niet-christen, die vandaag boos zijn op de multireligi-

euze en multiculturele samenleving. Zij zijn vanuit hun boosheid geneigd alles wat afwijkt van de eigen overtuiging op één hoop te gooien als achterhaald, gevaarlijk of bedreigend. Maar zulk soort boosheid en ergernis is een totaal andere dan die van Paulus in Athene. Hij is er diep van overtuigd dat er maar één God is die die naam waard is en dat het dienen van die God de mens tot zijn bestemming brengt. Die innerlijke drive maakt dat hij boos is over wat hij ziet als letterlijk 'heilloos'. Maar zijn boosheid leidt niet tot ongenueanceerde oordelen. We zullen in de volgende hoofdstukken zien dat hij onderscheid kende tussen de verschillende stromingen en dat hij een serieus gesprek met hen begint. Boosheid dus die tot creativiteit leidt en niet tot afwijzing en een onvruchtbaar isolement.

Het boeddhisme, dat geen persoonlijke god kent, en het hindoeïsme, met een veelheid aan goden, kennen in onze Nederlandse samenleving veel minder aanhangers dan de islam. Veel groter is het aantal landgenoten dat zich bezighoudt met nieuwe vormen van religiositeit. Het is belangrijk om ze niet allemaal over één kam te scheren, maar om zicht te krijgen op het kenmerkende van elke (vorm van) religie. De aanhangers willen terecht serieus genomen worden in wat zij eraan beleven en in erin belijden.

Secularisme

Het paradoxale van onze huidige samenleving is dat ze tegelijkertijd multireligieus en seculier is. Net zomin als we alle godsdiensten op één hoop kunnen vegen, net zomin kunnen we alles wat seculier is of heet in één beweging afdoen. Want wat bedoelen we ermee? Is iedereen seculier die zegt dat hij 'niets meer met godsdienst heeft' en er 'niet meer voor open staat'? Absolute uitspraken op dit terrein blijken nogal eens een korte houdbaarheidsdatum te hebben. Het secularisme is in veel opzichten verweven met religie, omdat het veel religiekritiek omvat. Door de uitwassen en het misbruik van religie hebben veel mensen er hun buik van vol. Toch valt telkens weer op hoe vloeiend de grens is tussen religie en secularisme; die grens is voortdurend in beweging. Mensen zijn vaak meer religieus dan ze zelf beseffen. En de moderne rituelen van onze seculiere wereld krijgen soms onverwacht een religieuze gloed en glans. Zo duikt aan de randen van het secularisme telkens de zinvraag weer op. En waar gevraagd wordt naar zin, is de vraag naar God nooit ver weg.

We doen er ook goed aan bij Paulus' heilige verontwaardiging over de vele afgodsbeelden niet alleen maar aan anderen te denken. 'Wat is een afgod?' vraagt Luther. 'Alles waar je hart zich aan hecht.' Die interne religiekritiek is ook nog altijd actueel. Christenen zijn niet wars van het kapitalisme, het materialisme en het consumentisme waar onze maatschappij vol van is. Een afgod is alles waar je hart zich aan vastklampt, waar je leven van afhangt, buiten de ene levende God om. Dan komt afgodendienst opeens heel dichtbij en is de grens tussen seculier en religieus opnieuw vloeiend, zelfs wanneer het gaat om christelijk religieus.

Openbaring

De mevrouw die kritisch reageerde op mijn preek had wel een punt: je kunt de bocht van de hevige ergernis van Paulus op de Areopagus naar de situatie van ons vandaag te kort nemen. Denk niet te snel dat je alle afgoden kunt aanwijzen. Besef ook dat je daarbij zelf niet buiten schot blijft.

Ik draag deze noodzakelijke nuanceringsen intussen niet aan om de heilige verontwaardiging te temperen. Want eerlijk gezegd ben ik er niet zo gerust op. Ik ben bang dat we snel gewend raken aan de marginale positie van christenen in onze samenleving en dat we van deze nood een deugd maken. Ik merk het aan ouders die steeds meer geneigd zijn het ongeloof van hun kinderen te vergoelijken. Ze lijken soms op een ochtend wakker geworden te zijn met de gedachte dat hun eigen geloof, zoals hun dat vroeger geleerd is, ook niet meer is dan een optie. Hun kinderen kozen een andere optie. Maar als we ons christelijk geloof als een van de vele opties laten opgaan in de multireligieuze smeltkroes, is de kans groot dat er weinig meer van overblijft dan een mogelijkheid om als een goed mens te leven en met alle mensen van goede wil uit andere stromingen vreedzaam samen op te trekken. Wanneer dat echter het hele verhaal is, dan had Paulus zich niet zo druk hoeven te maken.

*Hij die ons ver is en verwant
hoe kan Hij zijn aanbeden
in enig beeld, door mensenhand
uit steen of hout gesneden?
Geen denkbeeld zelfs, hoe hoog, hoe diep,*

kan Hem bevatten die ons riep
om Hem te kennen – heden,

dichte Ad den Besten bij Handelingen 17 (Gez. 86, Liedboek voor de Kerken). De 'hevige ergernis' ontspringt aan de kennis van de openbaring van de God van Israël, de Vader van Jezus Christus. Hij riep ons om Hem te kennen, we zijn erdoor gegrepen, we verwonderen ons erover, ook over de wijze waarop Hij in zijn schepping aanwezig is ('De wereld is van Hem vervuld'), ook in andere godsdiensten, ook onder seculieren. Daar kunnen we Hem alleen maar dankbaar voor zijn. Hoe meer we daarvan echter doordrongen zijn, hoe meer we niet alles gaan relativëren, maar hoe sterker zich de vraag aandient waarom anderen deze Bron niet erkennen. Hoe kunnen we hen duidelijk maken hoe goed het is deze God te kennen? Dat is dus allerm minst relativierend. Deze kennis van God werkt juist als een aanjager om anderen met Hem in contact te brengen.

Contrast

Als Paulus ziet dat de stad 'vol afgodsbeelden' staat, is zijn conclusie helder: als je eenmaal per ongeluk of doelbewust een dwaalspoor bent ingeslagen, is het eind zoek. Je verdwaalt letterlijk tussen de afgodsbeelden, in verwarring en duisternis. De dwaaltocht brengt je langs allerlei goden die allemaal weer iets anders van je vragen. Dat kan niet de bedoeling zijn. Wat een contrast met de kennis van de ene God, die je de weg van het leven wijst!

Paulus gaat ervan uit – we gaan er later nog uitgebreider op in – dat ieder mens vanuit de schepping bepaalde kennis van God kan hebben. Voldoende om hem het excuus te benemen wanneer hij met afgoden aan de slag gaat. De passages uit Romeinen 1, over heidenen die de wet, de kennis van God, in hun binnenste hebben, en Handelingen 17 hangen met elkaar samen. Door zich in te laten met afgoden miskennen ze de goede bedoelingen die God met het leven heeft. Bovendien maken ze het leven voor zichzelf onnodig moeilijk. Het leven wordt steeds ingewikkelder. Afgoden zijn uitermate vermoeiend.

Confrontatie

Paulus richt zich tot een samenleving die collectief van het pad is geraakt. Hij slaat niemand persoonlijk om de oren; evenmin begint hij afgodsbeelden te verwoesten, zoals Gideon indertijd (Richt. 6:25), of later bij ons, Willibrord, die een heilige eik omhakte. De apostel is te gast bij de Grieken, hij gedraagt zich hoffelijk, maar geeft wel helder uiting aan zijn grote innerlijke opwindning over het feit dat de Atheners een pad zijn ingeslagen waarbij God en mens samen tekort worden gedaan.

Een diepgewortelde overtuiging kan maken dat je je opwindt. Over allerlei vormen van religie, maar ook breder: als je ziet hoe mensen hun leven inrichten, waar ze hun vertrouwen op stellen, als je ziet hoe mensen tot slaaf worden. Die hevige ergernis kan zich van je meester maken als je je ogen en oren de kost geeft, ook in een samenleving als de onze. Als je het als een toeschouwer in kaart brengt wat mensen wel en niet geloven, als je de statistieken en analyses leest, zit je in een andere modus. De opwindning berust bij Paulus niet op een sociologische of godsdienstpsychologische studie, maar ontvlamt in de directe confrontatie, hij ziet het ‘met eigen ogen’ (vert. John van Eck). Terwijl hij in de stad rondloopt, doet hij de ervaring op: wat is het ontstellend vermoeiend, om alle dagen omringd te worden door deze wirwar van goden! Je zou er totaal moedeloos van worden en op het laatst waarschijnlijk onverschillig, omdat je door de bomen het bos niet meer ziet. God, onze Schepper, heeft zoveel beter met ons voor! Een andere weg van geloven en leven.

Paulus' ergernis is een uiting van zeer grote betrokkenheid op deze mensen en op deze God. De boosheid heeft alles te maken met de liefde die erachter schuilgaat. Zoals de theoloog Gunning ooit schreef over de boosheid van God: ‘Gods toorn is de spits van de vlam van zijn liefde.’ Zijn liefde gaat uit naar alle mensen. Allen zouden er wel bij varen als ze Hem zouden kennen.

*‘Hij is elk van ons nabij
in Hem bestaan, bewegen wij,
in Hem is heel ons leven.’*

De verontwaardiging waar het hier bij Paulus over gaat, heeft te maken met alle machten die mensen overheersen, ook die van kapitalisme, liberalisme

en populisme. Mensen zijn aanhangers van een beweging en van ideologieën omdat ze denken dat ze daar als vrije subjecten voor kiezen. Intussen zijn de innerlijke vrijheid en het zelfstandige oordeel om afstand te houden vaak snel zoek wanneer men zich eenmaal aan een beweging heeft overgegeven. Dat kan zelfs het geval zijn bij mensen die zich christen noemen, maar die intussen hun kerk of specifieke christelijke overtuigingen tot absolute grootheden hebben gemaakt.

Pretentie

Er zit nog een ander aspect aan de reactie van Paulus, dat tot nu toe maar zijdelings aan bod is gekomen. De apostel maakt een tocht door Athene, in politiek en cultureel opzicht de meest vooraanstaande stad van het land. Hij gaat naar de Areopagus, het centrum van het openbare debat, en brengt daar een boodschap die – als we ons even inleven in de mensen van die dagen – getuigt van een enorme pretentie. Hij zegt niet alleen iets over zijn persoonlijke overtuiging, zijn geloof, maar claimt dat dit geloof goed zou zijn voor alle mensen. Dat vergt veel lef. Want er zit beslist ook iets irritants in voor iedereen bij wie hij met die boodschap aan boord zou willen komen.

De ene ergernis zou dan zomaar de andere kunnen oproepen. Wie ben jij dan wel, dat je zeker meent te weten hoe het zit? De reacties laten zich voorspellen. Hoe voorkom je nu dat je toehoorders niet meteen de deur in het slot gooien, voordat er een ontmoeting of gesprek kan plaatsvinden? Terwijl je toch echt je punt wilt vasthouden: dit geloof ik.

Het luistert hier nauw. We stellen vast dat Paulus zijn pretentie zonder enig machtsmiddel naar voren brengt. Hij staat daar volkomen kwetsbaar en weerloos. Als ze hem hadden uitgejouwd, als ze hem de stad uit hadden willen gooien of hem in woede hadden willen doden, had er geen haan naar gekraaid. Maar hij kan vrijuit spreken.

Die ontwapenende houding hervinden we vandaag, schoorvoetend, in onze samenleving. Vanaf het moment dat het christendom staatsgodsdienst werd, was er altijd de kans dat degenen die zich hevig ergerden aan andersdenkenden en afgodendienaars naar machtsmiddelen grepen om hen met geweld op andere gedachten te brengen, of het land uit te werken. Dat is ergernis die niet geworteld is in de liefde. Het minste wat je ervan kunt zeggen

is dat de hartstocht voor het evangelie er niet geloofwaardiger op wordt. De inzet van geweld zal ook eerder velen van het evangelie hebben vervreemd, dan dat mensen voor de goede boodschap zijn gewonnen.

Theocratie

We hoeven beslist niet terug te verlangen naar een tijd waarin de overheid alle valse godsdienst kon uitroeien en de ware godsdienst kon bevorderen. De strekking van artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis, waarin dit wordt genoemd als taak van de overheid, is helder. De overheid kan het menselijk leven het best dienen, als ze dat richt naar de heilzame geboden van God. Het gaat God om het goede leven. Dat is de kern van wat het zwaar belaste woord 'theocratie' bedoelt tot uitdrukking te brengen. Alleen onder de heerschappij van de God en Vader van Jezus Christus worden mensen gevrijwaard van vreemde overheersing. De theoloog A.A. van Ruler heeft daarover belangwekkende dingen geschreven, vooral over dit punt, dat theocratie en menselijke vrijheid niet met elkaar in strijd zijn en dat vanwege de vrijheid die God de mens gunt, theocratie en tolerantie samengaan.

Maar hoe waar dit inzicht op zichzelf ook is, te gemakkelijk wordt daarbij over het hoofd gezien dat zodra deze opvatting in mensenhanden terecht komt, ze ook heel snel in *verkeerde* handen belandt. Dat heeft de geschiedenis keer op keer aangetoond. Dan komt er al gauw machtsuitoefening aan te pas, die de vrijheid en de ruimte van het leven bij Gods goede geboden onder druk zet in plaats van geloofwaardig maakt. De gedachte dat de overheid zich bij de wetgeving het beste kan richten op de geboden van God is juist, want zij dienen het goede leven. Maar het moet ons te denken geven dat er geen tijdvak in de geschiedenis is geweest waarin het met de theocratie als staatsvorm echt goed is gegaan. Niet in het Oude Testament, ook niet sinds keizer Constantijn aan de macht kwam, niet in de middeleeuwen en evenmin toen de Nederlandse Hervormde Kerk in de negentiende eeuw staatskerk was en daardoor sommige afgescheidenen achter de tralies verdwenen. Laten we daarom niet huiverig zijn voor een samenleving waarin ieder zijn of haar overtuiging vrij kan beleven. We zouden eerder voor zo'n samenleving kunnen danken, omdat onze overtuiging er in elk geval niet wordt afgewezen. Het is goed als een overheid aan verschillende groepen,

meerderheden en minderheden ruimte geeft. Daardoor is er ook ruimte voor het christelijk geloof.

Paulus roept in de brief aan Timotheüs op te bidden om een stil en gerust leven, opdat het evangelie voortgang kan vinden, want God wil dat alle mensen tot inzicht en tot behoud komen (1 Tim. 2:2). Dat is een mooie tekst in dit verband, omdat het gaat over hetzelfde verlangen als hier in Handelingen 17. God wil dat alle mensen tot behoud komen. Paulus koppelt dat rechtstreeks aan een overheid die iedereen de ruimte geeft. Dat is in zijn dagen de Romeinse overheid, over wie hij in Romeinen 13 goede dingen zegt. De gedachte van de theocratie kunnen we echter nooit helemaal loslaten. Christenen verwachten de theocratie, het koninkrijk van God. Onderweg daarheen proberen ze iedereen duidelijk te maken, dat dat geen schrikbeeld is, maar dat dat de verlossing van de mensheid zal betekenen. Waar ze kunnen, proberen ze de maatschappelijke ordeningen hier en nu er ook al een beetje meer verlost uit te laten zien. Zo belijden ze ook in de politiek en de maatschappij de theocratie.

Relativering

Het argument dat we teksten over de missionaire pretenties en de normativiteit van het christelijk geloof – zoals in Handelingen 17 – vandaag niet kunnen toepassen, omdat wij in zo'n andere, multireligieuze en seculiere samenleving zouden leven, klopt dus niet. De toenmalige samenleving was tolerant, de onze ook. De samenleving vormde toen geen belemmering (en vandaag al evenmin) om de hoge pretenties van het christelijk geloof uit te dragen. Onze belemmering vandaag is veel meer dat wij zelf door de ontmoeting met andere levensovertuigingen en door de afzwakking van het christelijk geloof in onze cultuur, zijn gaan twijfelen aan de hoge pretenties. Het gedachtegoed waaruit die verdraagzame samenleving is voortgekomen, heeft zelf iets relativerends ten aanzien van het christendom. Als die relativering naar binnen slaat bij christenen, ontstaan de problemen. Want als je vroeger achter de muren van je subcultuur misschien nog dacht dat 'blinde heidenden' in duisternis rondlopen, ontmoet je nu zelfbewuste seculieren. En als je in die ontmoeting ontdekt dat ze allemaal zo gek niet zijn, ga je al gauw je eigen overtuiging relativeren.

Zo verloopt dat proces vaak. Al hoeft dat natuurlijk niet. Maar het is wel minder eenvoudig geworden, schrijft Nelly Boot in een nog altijd lezenswaardig artikel uit het jaar 2000 over christelijke zending in een multireligieuze samenleving. Minder eenvoudig, maar misschien is dat ook wel goed, schrijft ze verder. Misschien betekent het 'dat wij de zwakheid en de nederigheid van het kruis opnieuw ontdekken en die volstrekt serieus nemen. Als kerk en zending concentreren we ons op Jezus Christus, die de minste van allen werd, die als graan in de aarde is gestorven en juist zo vrucht droeg' (Boot, 81). Ik zou daaraan toe willen voegen: deze tijd stelt ons op de proef of wij daadwerkelijk aan Hem verbonden zijn en bereid zijn met Hem te lijden. Want ook al leven wij in een tolerante samenleving, juist die tolerantie kan ook zo verleidelijk zijn. Ze kan leiden tot relativisme. Wanneer ik aan dat relativisme niet meedoe en blijf bij de belijdenis dat Jezus Heer is, een belijdenis met een principieel universele strekking, dan moet ik op z'n minst af en toe de eenzaamheid ondergaan. Dan moet ik tegen de aanvechting opgewassen zijn dat ik met een zwakke, gekruisigde Jezus sta te midden van veel mensen die het beter lijken te weten en die niet alleen in hun domheid, maar ook vaak in hun wijsheid aan deze Jezus voorbij lopen. Aan Jezus voorbij lopen schijnt helemaal geen probleem te zijn. Jezus lijkt volkomen overbodig. Mensen kunnen zonder Hem leven, liefhebben en sterven. Wat kunnen ze niet zonder Jezus? Miskotte schrijft hierover in een preek over Filippenzen 3:10: 'Toch geloof ik dat er een vervolging is ook in de niet-vervolging, nl. de eenzaamheid dat het evangelie niet wordt ernstig genomen, dat christenmensen zich voelen gebrandmerkt als vreemdeling, hoewel zij meer dan iemand solidair willen zijn met hun medemensen... Mijn vrienden, de christen is eenzaam als het genie.'

Dat moet je dan wel willen. Daar moet je dan wel tegen kunnen. Dan moet je verbinding met Jezus Christus wel echt hecht zijn. Anders leg je het loodje.

Verworteling

De vraag is dus vooral hoe diep je overtuiging geworteld is. Ben je voldoende doordrongen van het unieke van het christelijk geloof? Geloof je dat deze bevrijdende boodschap niet alleen voor jezelf, maar ook voor iedereen beter is dan al het andere dat zich op de religieuze markt aandient? Of ben je door

alles wat er in de geschiedenis en in je eigen leven is gepasseerd de ontdekkingsvreugde kwijtgeraakt?

We moeten tot een nieuwe fierheid van geloven komen, waarin we er werkelijk voor durven gaan dat het evangelie van Jezus Christus het beste verhaal is wat verteld kan worden. Om te beginnen in de geloofsopvoeding. Het is een open deur om te zeggen dat dat geen gemakkelijke opgave is in een postmoderne samenleving met haar ingebakken pluralisme. 'Al die stellingen van vroeger, dat kunnen we toch vandaag niet meer volhouden. We moeten toch veel genuanceerder en ruimer denken, niet meer zo enghartig en bekrompen.' Niet zelden zit onder dergelijke uitlatingen ook een schaamte over de parmantigheid waarmee in het verleden in de veiligheid van de zuil over het geloof werd gesproken. Maar het is tijd om die af te leggen.

Laten we ons opnieuw afvragen waarom Paulus zo hevig geërgerd was, maar vooral ook, waarom hij zoveel liefde had voor God en mensen. Want daardoor was hij er zo diep van doordrongen dat ze de boot zouden missen, als ze het evangelie van de opstanding niet zouden leren kennen.

Zending in Nederland

In de jaren dat ik bij de IZB werkte, van 1998 tot 2015, werd veel gesproken over zending in Nederland. Vroeger spraken we over evangelisatie. Die term werd onderscheiden van zending. Over zending spraken we wanneer het ging om het brengen van het evangelie buiten Nederland, over evangelisatie wanneer het ging over het benaderen van de rand- en buitenkerkelijken. Vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw begonnen we echter te zien dat dit een verouderde tweedeling veronderstelde. De uitdrukking 'zending in zes continenten' kwam in zwang. Dat wil zeggen: in alle werelddelen zijn intussen christelijke kerken, maar in alle werelddelen zijn ook veel mensen die om wat voor reden dan ook het evangelie niet (meer) kennen. Zending is dus ook in Nederland nodig. Met dat de term 'evangelisatie' op de achtergrond raakte, verdween ook langzamerhand de terminologie rand- en buitenkerkelijken. Ze veronderstelt een situatie waarin de kerk in het centrum van de samenleving staat en vandaaruit kijkt naar wat aan de rand of buiten is. Dat is niet meer in overeenstemming met de werkelijkheid. De nieuwe werkelijkheid is dat christenen een minderheid vormen in een seculiere en

multireligieuze samenleving waarin vanouds het christelijk geloof een grote plaats innam. Dit laatste kan een voordeel zijn wanneer we ons vandaag geroepen weten het evangelie te delen, omdat dit evangelie refereert aan bekende zaken in onze cultuur, al waren het alleen maar de cantates van Bach of de schilderijen van Rembrandt. Het kan ook een nadeel zijn, omdat mensen vol vooroordelen zijn over een geloof dat ze menen te kennen en waar ze het wel mee gehad hebben.

Hoe dan ook, het woord ‘evangelisatie’ met de connotaties uit het verleden is niet meer passend, maar het woord ‘zending’ werkt bij nader inzien ook niet goed. Althans zeker niet in de externe communicatie. Dat bleek toen ik een aantal jaren geleden in *Trouw* hier iets over geschreven had en de redactie van deze krant daarna een aantal mensen aan het woord liet als Marjoleine de Vos en Herman Vuijsje, die allemaal reageerden in de trant van: wat denken ze eigenlijk wel? Dat we een black-out hadden toen we het christendom vaarwel zegden? Daar hebben wij en anderen echt wel goed over nagedacht. Denk alsjeblieft niet dat je ons met zending in Nederland weer terugkrijgt. Nederland is geen zendingsland, maar een land dat het christendom achter zich heeft gelaten, op weg naar iets anders (*Trouw*, 24 februari 2005).

Het is natuurlijk maar vanuit welk perspectief je het bekijkt. Maar dat ‘zending’ in Nederland niet zo’n goede term is, heb ik sindsdien wel begrepen. Mensen willen sowieso, hoe ze ook over het christendom denken, geen object zijn van activiteiten die hen over willen halen tot een geloof. En die gedachte is toch met het woord ‘zending’ sterk verbonden. De meest gebruikte term is thans in de breedte van de kerken en ook bij de IZB: ‘missionair werk’. Naar binnen toe kunnen daar nog heel verschillende dingen mee bedoeld worden, maar in de communicatie naar buiten klinkt die term in ieder geval vrij neutraal, omdat iedere zichzelf respecterende organisatie thans iets over visie en missie op haar website heeft staan. Het gaat dan om de vraag: waartoe is deze organisatie op aarde? En heel toevallig is de missie van de kerk dan onder andere de *missie*. Een kerk is kerk met een missie of ze is geen kerk.

Een missionaire kerk

Marginaal en missionair is de titel van het eerste deel van de trilogie die ik nu afrond met het boek dat u nu in handen hebt. In dat eerste boek heb ik me nogal

kritisch uitgelaten over allerlei missionaire initiatieven waarvan ik me afvroeg of ze niet een vlucht naar voren waren. Die vragen heb ik nog steeds. Maar wanneer Stefan Paas in zijn belangrijke boek *Vreemdelingen en priesters* mij daarom geneigd is in te delen bij hen die grote vraagtekens zetten bij de missionaire roeping van de kerk, berust dat op een misverstand (Paas, 18/19). Van die missionaire opdracht ben ik honderd procent overtuigd. Ik ga niet herhalen wat ik over de randvoorwaarden geschreven heb in *Marginaal en missionair* (27-45). Die gelden wat mij betreft nog allemaal. Maar de missionaire uitdaging staat als een huis. In de komende hoofdstukken gaan we zo zorgvuldig mogelijk onderzoeken hoe de apostel Paulus deze uitdaging oppakte in Athene, de smeltkroes bij uitstek van de toenmalige multireligieuze en misschien ook wel seculiere samenleving. Want voor velen, zeker voor de culturele bovenlaag, hadden de oude goden afgedaan. Niet zozeer de religie als wel de levenskunst hield hen bezig.

Wanneer we deze route volgen, zullen we merken dat het mes aan twee kanten snijdt. Niet alleen bezinnen we ons op de vraag welke boodschap wij naar anderen toe moeten communiceren, maar we denken allereerst opnieuw na over ons eigen geloof. We zullen het eerst weer zelf met hoofd en hart moeten verstaan, willen we het aan een ander uit kunnen leggen. Wat betekent het dat alle mensen schepselen van God zijn, wie is Jezus Christus, wat betekenen kruis en opstanding, wat betekent het dat Hij zal oordelen de levenden en de doden? In de rede van Paulus op de Areopagus hebben we niet alleen te maken met een voorbeeld van zijn prediking onder de heidenen. Deze prediking kan ook dienen als een soort *kleine catechismus* voor christenen die vandaag geroepen zijn hun geloof te delen in een multiculturele samenleving.

Literatuur

N.M. Boot, 'Voor ons is er maar Eén. Christelijke zending in een multireligieuze samenleving', in: W. Dekker en P. J. Visser (red.), *Uitgedaagd door de tijd. Christelijke zending in een postmoderne samenleving*, Zoetermeer 2000, p. 75-85.

W. Dekker, *Marginaal en missionair*, Zoetermeer 2011.

K.H. Miskotte, *Bijbels ABC*, Amsterdam 1966, 2^e herziene druk.

K.H. Miskotte, 'De moed om te zijn'. Preek over Fil. 3:10, *Miskende Majesteit*, Nijkerk 1969, p. 61-71.

Stefan Paas, *Vreemdelingen en priesters. Christelijke missie in een postchristelijke omgeving*, Zoetermeer 2015.

A.A van Ruler, 'Theocratie en tolerantie', *Theologisch Werk* deel 1, Nijkerk 1969, p. 191-215.

Koert van der Velde, 'Kerken ontdekken zending opnieuw', in: *Trouw*, 24 februari 2005. Uit dit artikel en andere in diezelfde tijd blijkt hoe ongewoon het toen nog gevonden werd dat de kerken in Nederland over zending in eigen land gingen nadenken. Er is in ruim tien jaar tijd heel veel veranderd sinds de aandacht voor missionair werk in eigen land hoog op de agenda's van de meeste kerken is komen staan.